

Орехова Л. І.,*кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри слов'янського мовознавства**ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»***Чаєнкова О. К.,***старший викладач кафедри українознавства**Одеської державної академії будівництва та архітектури*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ)

Анотація. У статті проаналізовано проблему перекладу турецьких фразеологічних одиниць українською мовою. Авторами проводиться порівняльний аналіз деяких фразеологічних одиниць турецької та української мов, труднощі їх перекладу для іноземних студентів із Туреччини.

Міжмовні відношення, із урахуванням структурного та семантичного аспектів, представлені у вигляді класифікації за трьома типами: повні еквіваленти, часткові еквіваленти та безеквівалентні одиниці.

Описано способи перекладу українських та турецьких фразеологічних одиниць: передача одного фразеологізму іншим сталим мовним висловом, переклад фразеологічним аналогом, переклад калькою, описовий переклад та контекстуальні зміни при перекладі. Виокремлено найефективніші способи відтворення стійких сполук слів. Описано екстралінгвістичні та етнолінгвістичні фактори, що обумовлюють національний характер фразеологічних одиниць. Здійснено аналіз особливостей їх перекладу. Виявлено труднощі, що виникають у процесі здійснення перекладу українських та турецьких сталих мовних висловів. Узагальнено проблеми відтворення фразеологічних одиниць.

Основним завданням авторів – показати деякі особливості перекладання як субстратів міжкультурної комунікації. Вибір адекватних шляхів перекладу зумовлюється походженням, функціонуванням та структурною будовою фразеологічних одиниць, що розглядаються у нерозривній єдності з їх стилістичними особливостями.

Визначено граматичні трансформації та фактори, що впливають на вибір варіанта перекладу. Доведено, що однією з грубих помилок перекладу фразеологічних одиниць є сприйняття фразеологізму в мові першотвору як вільного словосполучення з самостійним, прямим значенням слів-компонентів, що входять до його складу.

Сучасна людина повинна знати декілька мов, вивчаючи не тільки граматику, але і збагачувати словниковий запас мудрими висловами та приказками різних народів. Існує декілька способів перекладу фразеологізмів, але для передачі саме символічного значення, необхідно глибоке розуміння самотності мови. Ось чому треба приділяти особливу увагу перекладу фразеологічних одиниць при вивченні української мови студентами з Туреччини.

Ключові слова: фразеологія, ідіоми, фразеологічні одиниці, структурно-семантичні особливості, класифікація, трансформації, основні способи перекладу, проблема перекладу.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вищої освіти в Україні головним завданням виступає оволодіння знаннями та здатність до їх застосування у реальному, професійному житті. Рівень володіння українською мовою іноземними студентами впливає на швидкість і якість реалізації знань. Вживання та порівняння фразеологізмів різних мов впливає на продуктивність вивчення української мови іноземними студентами, що і зумовлює актуальність дослідження.

Вивчення іноземної мови студентами інших країн передбачає врахування соціально-культурних традицій країни студента. Важливим інструментом у цьому виступає мова, за допомогою якої досягається найефективніше взаєморозуміння між представниками різних лінгвоетносспільнот, здатності повноцінно брати участь у міжкультурній комунікації. Тому метою нашого дослідження є особливості перекладу та вживання фразеологічних зворотів і стійких словосполучень на прикладі турецької та української мов.

Під час вивчення іншої мови відбувається порівняння й аналіз культурних традицій і мовних засобів із рідною мовою на всіх рівнях. Одним із таких виступає етнолінгвістичний, фольклорний, зокрема фразеологічний рівень, який відображає історію народу, своєрідність його культури й побуту, носить національний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти в області фразеології досліджували такі лінгвісти: Л.Г. Авксентьєв, М.Ф. Алефіренко, В.Л. Архангельський, А.І. Альохіна, Н.М. Амосова, Л.А. Булаховський, В.В. Виноградов, В.Г. Гак, М.Т. Демський, В.П. Жуков, В.А. Забіяк, І.М. Забіяк, В.І. Карасик, О.В. Кунін, О.М. Мелерович, В.А. Мовчун, В.М. Мокієнко, Л.Г. Скрипник, О.І. Смирницький, В.Н. Телія, В.П. Феліцина, Н.М. Шанський.

На сучасному етапі погляди лінгвістів на низку проблем фразеології не мають єдиних поглядів. Це стосується класифікації фразеологічних одиниць. Ряд дослідників: Л.П. Сміт, В.П. Жуков, В.Н. Телія, Н.М. Шанський включають до складу фразеології всі стійкі сполучення, інші – Н.Н. Амосова, А.М. Бабкін, А.І. Смирницький – тільки певні групи. Так, деякі лінгвісти, в тому числі і кадемік В.В. Виноградов, не включають до розряду фразеологізмів прислів'я, приказки та крилаті слова, вважаючи, що вони за своєю семантикою та синтаксичною структурою відрізняються від фразеологічних одиниць.

Недостатньо вивченими на сучасному етапі залишаються проблеми перекладу і компаративістики фразеологічних одиниць (О. Левченко, А. Кунін, О. Суховій, Н. Щербань, З. Унук).

За визначенням Лінгвістичного енциклопедичного словника, фразеологізм (фразеологічна одиниця) – це загальна назва семантично з'єднаних сполучень слів та речень, які відтворюються в мовленні в фіксованому співвідношенні семантичної структури і визначеного лексико-граматичного складу [1, с. 61].

А.В. Кунін дає таке визначення: «фразеологізм – це стійке поєднання слів із ускладненою семантикою, не утворюються по породжує структурно-семантичним моделям змінних поєднань», тобто це сталий вираз чи поєднання слів, яке вноситься до мови в готовому вигляді і не може вживатися в самостійному значенні.

У залежності від того, наскільки зникають номінативні значення компонентів фразеологізму, наскільки є сильним у них переносне значення, В.В. Виноградов поділяє їх на три типи: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення. А.В. Кунін виокремлює ідіоматизми, фразеомагізми і ідіофразеомагізми. За Н.М. Амосовою всі фразеологічні одиниці поділяються на фрази та ідіоми. Відсутність хоча б однієї з вище зазначених ознак виключає її з фразеологічного складу мови.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічною одиницею вважається немодельоване словосполучення, пов'язане семантичною єдністю. У промові така єдність не створюється, а відтворюється в готовому вигляді (не модельованому) і функціонує як один член речення. Незначні зміни структури фразеологічної одиниці не впливають на її головні ознаки.

У турецькій традиційній лінгвістиці слова, що називаються в українському мовознавстві фразеологізмами, позначаються терміном “deyimler” («вирази», «ідіоми»). Однак цей термін використовується не тільки для ідіом, а також для приказок і окремих образних слів: іменників, прикметників, дієслів.

Першим турецьким мовознавцем, що спробував визначити поняття фразеологізму, став Омер Асим Аксой. У передмові до словника турецьких прислів'їв і фразеологізмів він дає таке визначення поняттю фразеологічного обороту: «фразеологізм – стійкий оборот, що в більшості випадків має значення, відмінне від буквального, і що має цікаву формою пояснення» [5, с. 130]. Видатний лінгвіст Юсуф Зія Бахадинли характеризує стійкий оборот таким чином: «фразеологізм – група слів, що складається з двох або більше елементів, що мають значення, яке виходить за межі буквального, і слугує для прикрашання письмової або усної мови» [9, с. 35].

На відміну від фразеологізмів української мови, які складаються з двох і більше лексем, серед ідіом турецької мови виділяються не тільки поєднання, що складаються з двох, трьох і більше лексем, а також однослівні назви, що неодноразово відображаються у словниках. Фразеологізми мають ряд таких характерних особливостей:

1. Фразеологізми завжди є складними, вони утворюються поєднанням декількох компонентів, що мають окремий наголос, але не зберігають лексичного значення самостійних слів: наприклад, “kafa patlatmak” – «ламати голову», “adın kurusun” – «помри» (досл. «нехай твоє ім'я висохне»).

2. Фразеологізми є семантично неподільними, вони мають значення, яке можна назвати одним словом: “devede kulak” – «кіт наплакав, крапля в морі», “ruhunu teslim etmek” – «померти».

Слід пам'ятати, що ця особливість стосується не всіх фразеологізмів. Існують такі, що дорівнюють цілому описовому висловлюванню: “kaya oturtmak” – «сідати на міліну» (потрапляти у вкрай скрутне становище), “rest çekmek” – «ставити все на карту». Такі фразеологізми виникають у результаті образного переосмислення вільних словосполучень.

3. Якщо порівнювати фразеологізми з вільними словосполученнями, то слід зазначити, що вони відзначаються постійним складом. Будь-яку частину фразеологізму не можна замінити близьким за значенням словом, на відміну від вільних словосполучень, де легко можна замінити одну частину іншою. Наприклад, замість кіт наплакав не можна сказати «кішка наплакала», «кошеня наплакало», «щеня наплакало», замість розкинути розумом – «розкинути головою». Це стосується і фразеологізмів турецької мови: “Allah rahmet eylesin” – «нехай Аллах дасть спокій його душі» (при згадуванні про померлих). У цій ідіомі не можна слово “rahmet” (спокій, милосердя) замінити на “rahat” (спокій) або “merhamet” (милосердя, співчуття).

4. Фразеологізми відрізняються відтворюваністю. На відміну від вільних словосполучень, які будуються нами безпосередньо в мові, фразеологізми завжди вживаються в готовому вигляді, сталими словосполученнями. Вони є такими, якими були закріплені в мові. Це свідчить про передбачуваність компонентів фразеологізмів.

5. Більшості фразеологізмів притаманна усталеність структури: не можна довільно додавати, змінювати, забирати будь-які компоненти. Використовуючи фразеологізм “başını aşağı eğmek” – «потупити погляд», ми не можемо сказати “başını daha aşağı eğmek” – «ще нижче потупити погляд».

6. Граматична форма фразеологізмів є сталою і незмінною, як загалом, так і кожного окремого компоненту. Кожен член фразеологічного об'єднання відтворюється в певній граматичній формі, яку не можна довільно змінити. Не можна сказати «бити байдик», «виточувати яся», замінивши множину на однину. У турецькій мові ідіома “güle güle” може перекладатися українською як «Щасливо!» (побажання добра), «Щасливої дороги!», «У добрий час!», «Усього найкращого!», «До побачення!». Якщо змінити “güle güle” на синонімічну їй у морфологічному плані “gülerek gülerek”, то словосполучення не буде стійким виразом.

7. Більшість фразеологізмів характеризуються чітко закріпленим порядком слів. Наприклад, не можна перемістити компоненти у фразеологізмах «усе тече», «усе змінюється», «ні світ ні зоря» або стійких турецьких словосполученнях “aşağı yukarı” – «приблизно, близько», “şöyle böyle” – «так собі», “dünden bugüne” – «із минулого і до сьогодні».

В українській мові фразеологізми дієслівного типу, що складаються з дієслова і залежних від нього слів, допускають переміщення компонентів: «набрати в рот води» – «у рот води набрати», «не залишити каменя на камені» – «каменя на камені не залишити». Однак, це не притаманно фразеологізмам турецької мови. Місце дієслова в турецькій мові строго закріплено і завжди знаходиться в кінці словосполучення. Неоднорідність структури ряду фразеологізмів пояснюється тим, що фразеологія поєднує одиниці, які не мають чіткого визначення і недостатньо схарактеризовані [3, с. 189].

Проблему перекладу фразеологічних одиниць досліджували Р. Зорівчак, В. Калашник, А.В. Кунін, Я.І. Рецкер, Л.В. Федоров, Н. Щербань. Але ще багато питань залишилося не з'ясова-

ними до кінця. Тому проблема перекладу залишається і досі актуальною.

Якісний словниковий переклад фразеологічних одиниць залежить від співвідношень між одиницями іноземної мови та мови, що перекладається [7]:

1. фразеологічна одиниця має в мові, що перекладається, незалежну від контексту повноцінну відповідність (смісловне значення + конотації);

2. фразеологічну одиницю можна передати будь-якою відповідністю, але з деякими відхиленнями від повноцінного перекладу, перекладається варіантом (аналогом);

3. фразеологічна одиниця немає в мові, що перекладається, ні еквівалентів, ні аналогів, вона не перекладається у словниковому порядку.

Інакше кажучи, фразеологічні одиниці перекладають фразеологізмом (перші два пункти) фразеологічний переклад або іншими засобами (за відсутністю фразеологічних еквівалентів і аналогів) – нефразеологічний переклад.

Задля досягнення максимальної реалістичності при перекладі фразеологізмів перекладач повинен вміти користуватися різними «видами перекладу». До них належать:

1. Повний еквівалент, тобто фразеологічний зворот, що має однакове значення, те саме стилістичне забарвлення, образну основу і внутрішню форму, наприклад, *kediciğere bakar gibi bakmak* «дивитися, як кіт на печінку».

2. Аналог, або неповні чи часткові еквіваленти, які подібні за значенням, але відрізняються характером образності основи, внутрішньої форми. Вони відрізняються від фразеологічного звороту, що перекладається, такими показниками, як: інші, часто синонімічні компоненти, невеликі зміни форми, зміна синтаксичної побудови, інше морфологічне віднесення, сполучуваність.

3. Описовий переклад – це переклад шляхом передачі не самого фразеологізму, а його тлумачення. Він застосовується саме тоді, коли в мові відсутні еквіваленти та аналоги.

4. Антонімічний переклад, тобто передача негативного значення за допомогою стверджувальної конструкції або навпаки – безеквівалентні фразеологізми. Для їхнього перекладу іншою мовою використовують нефразеологічні способи перекладу: *etekleri zil çalmak* «захлинатися з радості», *ağır başlı* «серйозний» [6, с. 205].

5. Калькування чи дослівний переклад застосовується в тих випадках, коли перекладач хоче виділити образну основу фразеологізму, коли іншими прийомами неможливо передати в цілісності його семантико-стилістичного й експресивно-емоційного значення.

Вибір того чи іншого виду перекладу залежить від особливостей фразеологічних одиниць, які перекладач повинен розпізнати й зуміти передати їх значення, яскравість і виразність. Так як фразеологічні одиниці широко використовуються в літературі всіх стилів, грамотний перекладач не повинен допускати неточності у перекладі того чи іншого фразеологізму. Без знання фразеології неможливо оцінити яскравість і виразність мови, зрозуміти жарт, гру слів, а іноді просто і сенс усього висловлювання.

Фразеологічний переклад передбачає використання в тексті перекладу стійких одиниць різного ступеня близькості між одиницею української мови і відповідної одиницею турецької мови – від повного і абсолютного еквівалента до близької фразеологічної відповідності.

Фразеологічний еквівалент – це фразеологізм української мови, рівноцінний за всіма показниками фразеологізму турецької мови. Незалежно від контексту він повинен уособлювати ті ж самі денотативні і конотативні значення, тобто між фразеологічними одиницями, які співвідносяться, не повинно бути розходжень у тлумаченні змісту, стилістичної віднесеності, метафоричності та емоційно-експресивного забарвлення. Вони повинні мати майже однаковий компонентний склад і ряд однакових лексико-граматичних показників: сполучуваність (наприклад, щодо вимоги духовності / бездуховності), приналежність до однієї граматичної категорії, відсутність національного колориту.

Нефразеологічний переклад передає фразеологічну одиницю за допомогою лексичних, а не фразеологічних засобів. До нього звертаються при відсутності фразеологічних еквівалентів або варіантів. Такий переклад вважається не абсолютно повноцінним: відбуваються певні втрати (образність, експресивність, конотації, відтінки значень).

Отже, існують такі способи перекладу фразеологічних одиниць – переклад фразеологічним еквівалентом, фразеологічним аналогом, описовим перекладом, контекстуальними замінами та калькуванням. Таким чином, вибір того чи іншого виду перекладу залежить від особливостей фразеологічних одиниць, які перекладач повинен розпізнати й зуміти передати їхнє значення, яскравість і виразність.

При перекладі фразеологічних одиниць, ми можемо мати певні труднощі.

1. У кожній мові виокремлюють декілька пластів фразеологізмів. Вони можуть бути як загальновідомими, широкоживаними та зафіксованими словниками, так і навпаки. Деякі з них можуть вживатися окремими мовними групами і не бути зафіксованими у словниках. Тому при перекладі слід уміти вирізняти фразеологічні єдності та класифікувати їх, звертати увагу на процеси багатозначності та омонімії, які впливають на визначення, до якої групи вони належать.

2. Вплив національно-культурних цінностей різних традицій і вірувань. Фразеологічні одиниці можуть бути однакові за тлумаченням, але мати різну емотивну функцію або стилістичну забарвленість.

3. Найбільші труднощі викликає переклад фразеологічних одиниць, заснованих на сучасних реаліях. Лише деякі з них швидко стають відомими і фіксуються в міжнародних словниках.

4. Слід також враховувати, що більшість історичних фразеологізмів мають декілька відповідників і в мові оригіналу, і в мові перекладу. Це також ускладнює процес перекладу.

Висновки. Фразеологічною одиницею вважаються національно-специфічні одиниці мови, які акумулюють культурний потенціал народу, тому при перекладі фразеологізму необхідно зробити вибір прийомів і способів перекладу, за допомогою яких можна досягти максимального результату. Знання таких труднощів, що виникають при перекладі фразеологічних одиниць, як багатозначність і омонімія, національно-культурні відмінності між близькими за змістом фразеологічними одиницями в різних мовах, емотивна функція або стилістична забарвленість фразеологізмів, різного роду історичні вирази, які часто мають декілька відповідників, як у мові оригіналу, так і в мові перекладу, може допомогти попередити виникнення невідповідностей при перекладі.

Вибір того чи іншого виду перекладу залежить від особливостей фразеологічних одиниць. Для досягнення максимальної

адекватності при перекладі треба вміти скористатися різними видами перекладу. Фразеологічний переклад передбачає використання в тексті перекладу стійких одиниць різного ступеня близькості між одиницею іноземної мови й відповідною одиницею мови, що перекладається – від повного й абсолютного еквівалента до близького фразеологічного відповідника.

Нефразеологічний переклад передає фразеологічну одиницю за допомогою лексичних, а не фразеологічних засобів. До нього звертаються при відсутності фразеологічних еквівалентів або варіантів. Такий переклад вважається не абсолютно повноцінним: відбуваються певні втрати (образність, експресивність, конотації, відтінки значень). Подальші розвідки автори вбачають в аналізі перекладу фразеологічних одиниць за різними структурно-семантичними групами.

Література:

1. Бадаянц Г.С. Практикум з методики викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: [посібник для студентів] Київ : Ленвіт, 2001. 296 с.
2. Виноградов В.В. Избранные труды. Т. 3. Лексикология и лексикография. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. Москва : Высшая школа, 1977. 459 с.
3. Голубева Е.В. Основные концепции и проблема изучения национально-культурной специфики языковой картины мира // Вопросы филологии. 2006. № 4. С. 42–48.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., перераб. Москва : Высш. шк., Издат. Центр «Феникс», 1996. 321 с.
5. Ломов А.Г. Фразеология в творческой лаборатории писателя. Львов : Орел, 1998. 183 с.
6. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. Спецкурс по общей и английской лексикологии. Владимир: Медиа-резерв, 2005. 375 с.
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. Москва : Наука, 1992. 515 с.
8. Порхомовский М.В. Язык турецких пословиц. Москва : Высшая школа, 2009. 108 с.
9. Эмирова А.М. Некоторые актуальные вопросы современной русской фразеологии. Львов : Самарканд, 1972. 124 с.
10. Aksoy O. Atasözleri Sözlüğü. İstanbul: İnkılap Kitap Evi, 1995. 486 s.
11. Gökdayı H. Sözlü iletişimde kalıp sözlerin işlevleri. İstanbul : Anadili Yayınevi, 2003. 147 s.
12. Özdemir E. Erdem'in Başlı Dil. Ankara : Bilgi Yayınevi, 2000. 356 s.

Orekhova L., Chaenkova O. Comparative analysis of the phraseologism translation (based on Turkish and Ukrainian languages for foreign students)

Summary. The article deals with the problem of translation of Turkish phraseological units into Ukrainian. The authors have offered a comparative analysis of some Turkish and Ukrainian phraseological units and difficulties of translating them for foreign students from Turkey.

Interlinguistic relations, based on the structural and semantic aspects, are presented as a classification including three types, which are full equivalent, partial equivalent, and non-equivalent phraseological units.

The methods of translation of Ukrainian and Turkish phraseological units, phraseological transfer of one phrasal verb by another sustainable verbal expression, phraseological analogue translation, tracing and descriptive methods of translation; contextual changes in translation are described. The most effective ways of reproducing stable compounds of words have been distinguished. Ethno-linguistic and extra-linguistic factors that contribute to the national character of phraseological units have been described. The difficulties arising in the process of translation of stable Ukrainian and Turkish linguistic expressions have been revealed. The problem of reproduction of phraseological units has been considered.

The main task is to show some features of translatability and transferability as the substrates of intercultural communication.

Choosing appropriate ways of translation predetermined origin, functioning and structure of structural idioms considered in indissoluble unity with their stylistic features. Grammatical transformations and factors influencing choice of translation variant are determined. One of the coarse errors of translation idioms is found – the perception phraseologism in the original language as a free expression of independent, direct meaning component. Modern person needs to know several languages, study not only grammar but also enrich the vocabulary of wise-proverbs of different peoples. There are a few ways of phraseological units translation, but to convey the symbolic sense of the denominations you should have the sense of the “language’s spirit”. That is why we should pay special attention to the translation of phraseological units in the study of Ukrainian language by students from Turkey.

Key words: phraseology, idioms, phraseological units, structurally-semantic peculiarities, classification, transformation, basic ways of translation, problem of translation.